

"מִזְבַּחַתֵּיהֶם תִּתְצוּ, וּמִצְבֹּתֵם תִּשְׁבְּרוּ; וְאֲשִׁירֵהֶם, תְּגַדְעוּן, וּכְסִילֵיהֶם, תִּשְׂרְפוּן בְּאֵשׁ"
(דברים ז 5)

למרות הציווי המקראי על ניתוץ מקומות עבודה זרה הגמרא אומרת: "חמישה בתי עבודת כוכבים קבועין הן". הגמרא במסכת עבודה זרה יא, ב מונה את בתי העבודה הזרה הנחשבים קבועים.

אמר רב חנן בר רב חסדא אמר רב ואמרי לה א"ר חנן בר רבא אמר רב
חמישה בתי עבודת כוכבים קבועין הן. אלו הן.

בית בל בבבל

בית נבו בכורסי

תרעתא שבמפג

צריפא שבאשקלון

נשרא שבערביא

כי אתא רב דימי הוסיפו עליהן

יריד שבעין בכי

נדבכה שבעכו

איכא דאמרי

נתברא שבעכו

רב דימי מנהרדעא מתני איפכא

יריד שבעכו

נדבכה שבעין בכי

א"ל רב חנן בר רב חסדא לרב חסדא מאי קבועין הן?

א"ל: הכי אמר אבוא דאימך - קבועין הן לעולם תדירא כולה שתא פלחי להו.

לימוד גמרא זו מעלה מספר שאלות:

מהו זיהויים הגאוגרפי של המקומות הנזכרים ומהן העבודות הזרות המוזכרות?

האם נמצאו מאפיינים משותפים למקומות העבודה הזרה שנזכרים ולסוגיה?

מה פשר הקביעות של מקומות אלו?

זיהוי מקומות העבודה הזרה וסוגי העבודה הזרה הנזכרים

את רשימת חמשת המקומות המקורית נחלק חלוקה פנימית:

שני האזכורים הראשונים דנים בעבודות זרות מוכרות. אזכורים אלה בנויים בתבנית: בית (עבודה זרה) ב-(מקום). שלושת האזכורים הבאים בנויים בתבנית: שם (עבודה זרה) שב-(מקום). שם העבודה הזרה כתוב בארמית. העבודות הזרות שמפורטות כאן אינן מוכרות. ייתכן שהחלוקה היא לעבודות זרות בבלייות ועבודות זרות שאינן בבלייות, או לעבודות זרות עתיקות ומוכרות, לעומת עבודות זרות שלא היו מוכרות בתקופות קודמות. יש המפרשים את כל השמות על דרך גנאי, למשל: שיטות קמאי למסכת סנהדרין – כתשובה לשאלה מדוע מזכירים במפורש את העבודות הזרות הללו, למרות האיסור להזכיר שם עבודה זרה.

תרעתא וצריפא ונישרא למה מנו אותן בשמן,

תרעתא י"ל על שם עראי ושבר

צריפא ונשרא מסגדייהן

ונשרא פ"י רבנא נתן בערך נשר נשרא שבערביא פ"י ביזיון. בערביא יש בית ע"ז ואית בה אבן וחוקק עלה, סגדון לה. ויש לפרש נשרא לשון נפילה ונשירה

וצריפא לשון בורגן וצריף לשון גנאי.

עם זאת, כאן ננסה להבין מהן העבודות הזרות המוזכרות בגמרא, כמציינות עבודה זרה קיימת ולא על דרך גנאי. נתמקד בחמש העבודות הזרות שבמימרא הראשית ונוסיף מספר הערות על שתי העבודות הזרות שנוספו עליהן.

בית כל בנבל

המיקום: בבל היא עיר מסופוטמית עתיקה ששכנה בין הפרת והחידקל (איור 66) שממנה התפתחה האימפריה הבבלית. מקור שם העיר הוא "שער האל". נמצא דמיון לשוני גם לשם האל התומך בעיר-בל.

מיהו בל?

בל הוא אל המוזכר מספר פעמים בתנ"ך, ומוזוהה גם עם האל מרודך או מרדוך – ראש הפנתיאון הבבלי. בל נחשב האל של העיר בבל. הנביא ירמיהו מעיד, כי עבודת בל שימשה מוקד לעלייה לרגל מאזורים נרחבים. יש המקשרים אותו עם דמותו של נמרוד שעשה עצמו לאלוהות.

הנביא ישעיהו מזכיר אותו בכפיפה אחת עם נבו:

כָּרַע בַּל, קָרַס נְבוֹ-הֵיזְרָא וְעַצְבֵיהֶם, לַחֲיָה וְלִבְהֶמָה; נְשִׂאתֵיכֶם עִמּוֹסוֹת, מִשָּׂא לְעִיפָה (ישעיהו א 46)

רש"י: בל – עבודה זרה של בבל, שהושפלו כל יושבי הארץ תחתיו (ירמיה נא 44).

אברבנאל: בל – אלהי בבל שעשה נמרוד שהאליל את עצמו, ועשה דמות עצמו לעבדה (שם).

בל מוזכר בדברי ירמיהו (נא 44): "וּפְקַדְתִּי עַל-בַּל בְּכַבֵּל, וְהִצַּאתִי אֶת-בְּלָעוּ מִפִּי". על פסוק זה יש מדרש המובא במדרש בראשית רבה סח, יג, בהקשר לסולם יעקב:

והנה מלאכי אלהים, זה דניאל, עולים ויורדים בו, שעלה והוציא את בלעו מתוך פיו. הדא הוא דכתיב: "וּפְקַדְתִּי עַל-בַּל בְּכַבֵּל, וְהִצַּאתִי אֶת-בְּלָעוּ מִפִּי". שהיה לו תנין אחד לנבוכדנצר, והיה בולע כל מה שהיו משליכין לפניו. אמר לו נבוכדנצר לדניאל, כמה כחו גדול, שבוולע כל מה שמשליכין לפניו. אמר לו דניאל: תן לי רשות ואני מתישו. נתן רשות. מה עשה? נטל תבן והטמין לתוכו מסמרים, השליך לפניו, ונקבו מסמרים את בני מעיו. הדא הוא דכתיב: והוצאתי את בלעו מפי.

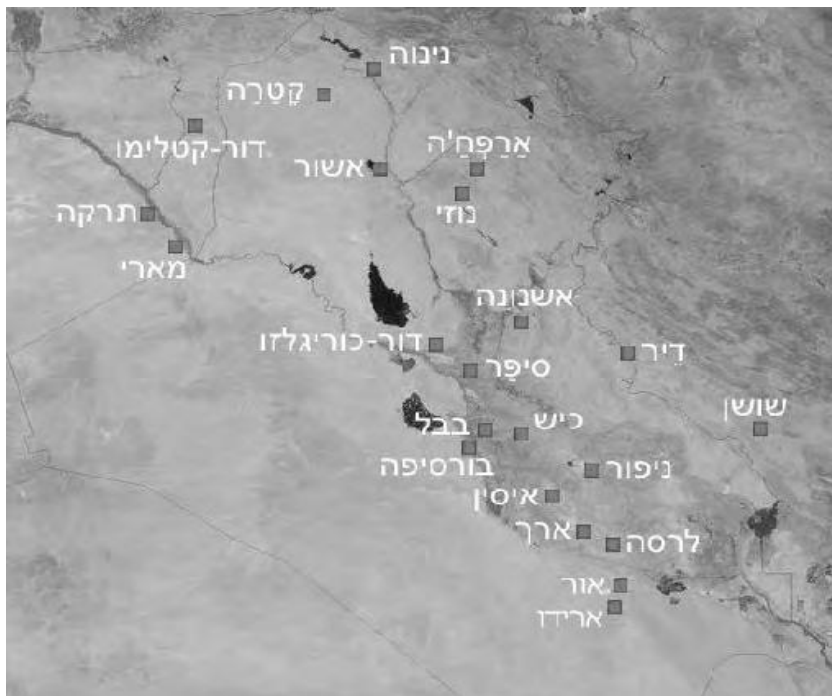
בית נבו בכורסי

השם נבו מוזכר בכפיפה אחת עם בל בספר ישעיהו בפסוק שמואב למעלה. נבו מוזכר עוד פעמים אחדות במקרא כשם מקום. "וְאֶת-נְבוֹ וְאֶת-בְּעֵל מְעוֹן, מִסַּבַּת שָׁם" (במדבר לב 38). רש"י (שם) – נבו ובעל מעון – שמות עבודה זרה הם, והיו האמוריים קורים עליהם על שם עבודה זרה שלהם, ובני ראובן הסבו את שמם לשמות אחרים, וזהו מוסבות שם, נבו ובעל מעון מוסבות לשם אחר.

השמות "בל" ו"נבו" מופיעים גם כתחילית לשמות מלכים, סימן לאלוקות המלך. "בל..." מופיע במקרא, למשל בלשאצר מלך בבל (דניאל ה 1), וכן דניאל עצמו כונה בלשאצר בשמו הבבלי (דניאל א 7). "נבו..." חוזר בשמות כמה מלכים לדוגמה, נבו – כדנאצר, זראדן, פלאסר, נאיד ועוד. נשים לב כי לפי פירוש רש"י גם נבו היא עיר שקראה שמה בשם העבודה הזרה שלה, עד שבני ראובן שינו את שמה. האל נבו הוא בנו של בל-מרדוך – ראש הפנתיאון הבבלי. הוא נחשב לאל החכמה וסמליו הם טבלת חמר ועט כתיבה. נבו היה אל העיר בורסיפה הקרובה לבלל (איור 66). מיקומה של כורסי צריך עיון. בימינו ידוע מקום בשם כורסי ליד הכינרת. שרידים ארכאולוגיים בכורסי שליד הכינרת נמצאו רק מהתקופה הביזנטית ואילך. השרידים הם של יישוב נוצרי, ובו המנזר הגדול ביותר שנמצא בארץ. אך באתר זה אין כל סימן לאתר עבודה זרה קדום יותר. אולם הגרסה "כורסי" המופיעה בדפוסים אינה הגרסה הרווחת של הטקסט. במקורות אחרים מופיע שם המקום כ"בורסי" או "בורסיף": דקדוקי סופרים: "[...] נבו שבבורסין [...]"; רבנו חננאל: "[...] נבו בבורסיף [...]"] "הלכות גדולות": "בית נבו בכורסי [...]".

בורסיף היא העיר ששכן בה מקדש האמת – מרכז הפולחן לאל נבו. המקדש נהרס מאות שנים לפני תקופת האמוראים. נראה שהאמוראים מציינים עבודה זרה שכבר אינה פעילה בימיהם כעבודה זרה "קבועה". בורסיף קרובה ביותר לעיר בבל. בימי חג בבליים היו נהוגות תהלוכות

מבורסיף לבבל. מבחינה הלכתית קיימים מקורות בגמרא הטוענים לזהות בין השתיים (איורים 66 ו-67) שבת (לו א): "אמר רב אשי אף אנו נאמר בבל בורסיף בורסיף בבל".

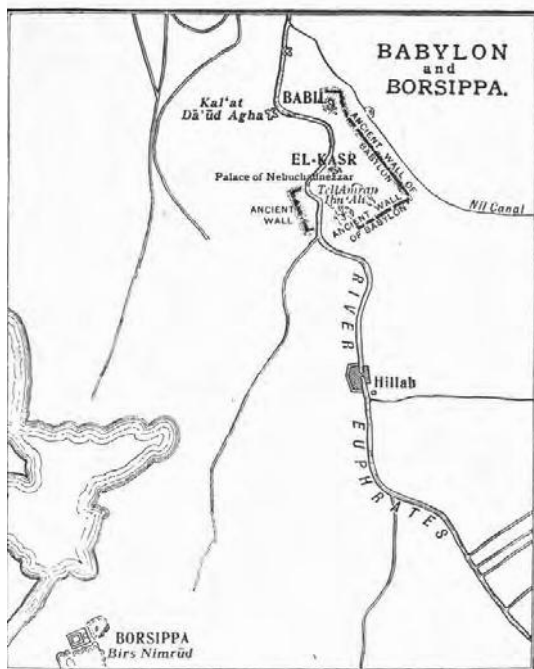
איור 66: מפת מסופוטמיה באלף השני לפנה"ס
בבל ובורסיפה קרובות זו לזו, ונמצאות במקום טופוגרפי נמוך
(רוליג, 2009)

אמר רבא בר יוסף אף אני אומר בבל בורסיף בורסיף בבל למאי נפקא מינה לגיטי נשים (סוכה לד א).

העיר בורסיף מוזכרת פעמים נוספות בתלמוד. מאזכוריה בדברי החכמים נלמד, כי בה נבנה מגדל בבל.

אמר אמר רבי יוחנן: מגדל שלישי נשרף שלישי נבלע שלישי קיים. אמר רב: אור מגדל משכח. אמר רב יוסף: בבל ובורסיף סימן רע לתורה. מאי בורסיף? אמר ר' אסי: בור שאפי (סנהדרין קט, א).

אם מדובר בבורסיף, ייתכן כי השינוי לשם "כורסי" נובע ממשחק לשון נופל על לשון – בפסוק נאמר "כרע בל קורס נבו" ומיקום נבו הוא בכורסי.

איור 67: בבל ובורסיפה וביניהם עובר הפרת
(British Museum. Dept. of Egyptian and Assyrian Antiquities, 1908)

תרעתא שבמפג

זיהוי האתר: במקורות שונים מופיע שם האתר כ"מפוג" או "מבוג".

הלכות גדולות: "[...] תרעתא שבמבוג [...]"

רבינו חננאל: "[...] תרעתא שבמפוג [...]"

מבוג היא עיר בצפון סוריה הנקראת היום מנביג' (איור 69). העיר ידועה גם בשמה היווני הירפוליס שעל הפרת. (Hierapolis Euphratensis – העיר הקדושה שעל הפרת, להבדיל מעיר קדושה שונה בשם זה). שם המקום ביוונית הופיע כבאמביס (Bambyce), אך פליני (Pliny) 79-23 לספירה) כותב כי שמו בסוריה הוא מבוג (Mabog, Mabbog, Mabbogh).

תרעתא מהי?

העבודה הזרה שנעבדה במבוג נקראת: Atargatis, שם זה נהגה בארמית, כ"תרעתה" (Tar'atheh). אטרטגיס היא אלה שנעבדה בצפון סוריה. היא סימלה את הפריון, אך שימשה גם "פילגש" של העיר עצמה ואנשיה, ונחשבה כאלה המגנה על העיר. בעיר היה אגם שהיה חלק מרכזי מפולחן האלה. כמו כן הייתה במקדש ברכת דגים מקודשים. מקובל היה כי הנכנסים לעיר

הגיעו בראשית ביקורם למקדש. לעתים אטרטגיס מתוארת בצורת בתולת ים. תיאור זה מתקשר לזיהויה עם אלה אשקלונית המגולמת בדמות בתולת ים. מרכזי פולחן לאלה זו נמצאו גם באשקלון. גם שם הייתה ברכת דגים מקודשת כחלק מהפולחן. מקבילה דרומית יותר לאלה זו נעבדה בפטרה, ונקראה האלה "אל-עוזה". המקדש לאטרטגיס נחרב במאה הראשונה לספירה.

צריפא שבאשקלון

מיקומה של העיר אשקלון בדרום מישור החוף הישראלי הוא ידוע. נדון בשאלת מיקומה של אשקלון (וכן עכו) בתוך או מחוץ לארץ ישראל, כותב בהרחבה הרב עמנואל (תשנ"ג). במאמרו הוא מציג את השאלה העולה מהמשנה בגיטין (ב, א):

רבי יהודה אומר, מרקם למזרח ורקם כמזרח, מאשקלון ולדרום ואשקלון כדרום, מעכו ולצפון ועכו כצפון; רבי מאיר אומר, עכו כארץ ישראל לגיטים.

לפי פירושו של הרמב"ם, ועל פיו הנאמר במשנה, הערים אשקלון, עכו, רקם (אזור טבריה של ימינו) נמצאות בקצה גבול ארץ ישראל, והן עצמן ממוקמות מעבר לגבול ודינן חוץ לארץ.

יש בציון מקומות קבועים לעבודה זרה באשקלון ובעכו רמז לכך, כי אשקלון וגם עכו לא הוחזקו כארץ ישראל. בארץ ישראל יש מצוות עשה של ניתוץ כל סממן של עבודה זרה. התלמוד הירושלמי כלל אינו מזכיר את נושא המקומות הקבועים לעבודה זרה.

מהי צריפא?

נבחן את העבודה הזרה תוך דיון במצלול של המילה "צריפא" או משמעותה – כמבנה קטן. הקרבה של אשקלון למצרים וההשפעה המצרית מעלה את האפשרות, כי שם עבודה זרה "צריפא" הוא שיבוש של "סראפס" – שם עבודה זרה שמקורה במצרים. האל סרפס הוא איחוד של אל מצרים עם מאפיינים יווניים. אל זה הוא התגשמות אנושית של אל קדום יותר בדמות שור. בעבודה זרה מג מניויות עבודות זרות: "רבי יהודה מוסיף אף דמות מניקה וסר אפיס: מניקה – על שם חוה, שמניקה כל העולם כולו; סר אפיס – על שם יוסף, שסר ומפיס את כל העולם כולו". אפשר לראות בסראפס את אחד מאבות-הטיפוס שהתמזגו לדמותו של ישו – הן בציור המניקה ובנה המוכר עד היום כאחד מהתמונות הנפוצות שבהן מתארים את ישו, והן בכך שהוא נחשב כמת שקם לתחייה.

גם יוסף מיוצג על ידי שור "פְּכוֹר שׁוֹרוֹ הַדָּר לֹ" (דברים לג 17).

זיהוי על ידי סוג המבנה - צריף

מתוך המשנה במסכת סוכה (סוכה יא, א) עולה כי "צריף" הוא מבנה ללא גג שטוח. "העושה סוכתו כמין צריף או שסמכה לכותל – רבי אליעזר פוסל מפני שאין לה גג". יש חוקרים הטוענים כי משמעות המילה "צריף" יכולה להיות פירמידה (גייגר, 2004).

אפשר לראות במבנה בעל מאפיינים מצריים חיוזק לזיהוי הקודם. אולם כיוון זה יכול להביא גם לזיהוי אחר. באשקלון היה מקדש בעל מאפיינים מצריים מובהקים, והיה מוקדש לאל פאנבלוס. מיכאל שנקר (2009) מזהה אלילות זו עם אלה פיניקית בשם תנית. פינקלשטיין לעומתו זיהה את פאנבלוס עם האלה המרכזית שנעבדה באשקלון – עשתורת, שנחשבה לאלת העיר בתקופה הרומית.

בספר שבע חכמות: הגאוגרפיה של התלמוד, מציע הכותב כי "צריפא" הוא סיקול אותיות של "צפירא" ומזהה זאת ככינוי לוונוס. ונוס היא המקבילה הרומית לאלה עשתורת הכנענית. נמצא ייחוס של "צריף" כבית לעבודה זרה גם בהקשר אחר. בגמרא (שבת נו, ב): "תנא אותו היום שהכניס ירבעם שני עגלי זהב, אחד בבית אל ואחד בדרך נבנה צריף אחד וזהו איטליאה של יון".

נשרא שבערביא

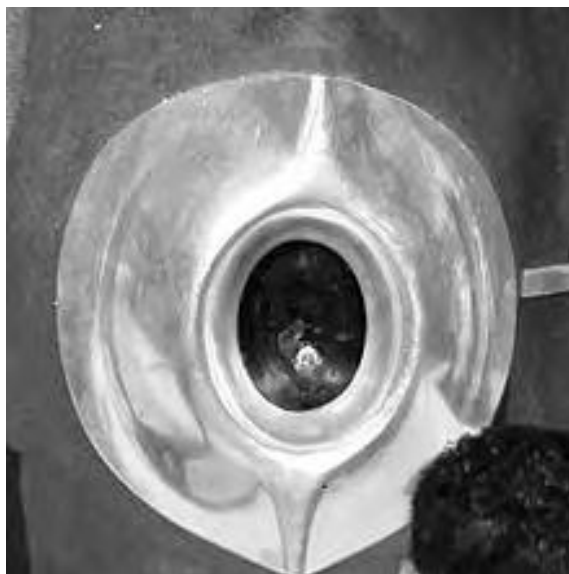
בעוד שאר המקומות שהוזכרו בגמרא הם שמות ערים, כאן מדובר בחבל ארץ (ייתכן כי לא כולו היה מוכר לחכמי בבל ואי לכך נקבו בשם אזור העבודה הזרה ולא בשם העיר הספציפית). ערביא מזוהה אצל רוב הפרשנים כחבל הארץ שבמזרח ושבדרום מזרח ישראל בעיקר תחום נחלת עשיו (ירדן וערב הסעודית של ימינו).

מהי נשרא?

אם נזהה את ערביא כמקום כלשהו בחצי האי ערב, הרי שמרכז העבודה הזרה הבולט באזור זה הוא הכעבה, הנמצאת בעיר מכה. כיום הכעבה מקודשת לאסלאם וכל מוסלמי מצווה לבקר בה לפחות פעם אחת בחייו. אולם אבן זו שימשה לעבודה זרה גם לפני הופעת האסלאם. בערוך בערך "נשרא": נשרא שבערביא – פירש גאון יש בערביא בית ובית עבודה זרה הוא ואית בה אבן וחוקק עלה וסוגדין לה.

במבנה הכעבה משולבת אבן שחורה. עולי הרגל כיום משתדלים לגעת בה ואמונות עממיות מספרות שהיא נפלה מהשמים בימי אדם וחווה, וביכולה לספוג לתוכה חטאים. סוג האבן השחורה לא נחקר מדעית, שכן אי אפשר לקחתה לבדיקה ולא מאפשרים לקחת אף חלקים ממנה, אך ההערכות הן כי האבן היא מטאוריט שנפל משמים. אפשר לקשור את המילה "נשרא" בדוחק עם

הכעבה – השורש נ-ש-ר פירושו נפל, ואזי זאת היא האבן שנפלה מהשמים, המטאוריט שהוא האבן השחורה בכעבה (איור 68).

איור 68: האבן השחורה שבמבנה הכעבה, קוטרה כ-30 ס"מ, וכיום היא מוקפת במסגרת מכסף (Amerrycan Muslim, 2013)

האלילות שעמדה מאחורי העבודה הזרה העתיקה של האבן אינה ברורה. יש הטוענים כי הכעבה עצמה נחשבה כאלה ממין נקבה, ויש הטוענים כי המקום היה מקדש לאל נבטי בשם "חובל". זיהויים נוספים לעבודה הזרה נשרא יכולים להתבסס על דמיון ווקלי.

אם האות ס' תמיר את ה-ש' נקבל נסרא.

האל נסרד: ויִסַע וַיֵּלֶךְ, וַיָּשֶׁב סִנְחָרִיב מֶלֶךְ-אַשּׁוּר; וַיָּשֶׁב, בְּנֵינָה. וַיְהִי הוּא מִשְׁתַּחֲוֶה בֵּית נְסָרְד אֱלֹהֵי, וַאֲדָרְמֶלֶךְ וְשָׂרְאָצֵר (בְּנֵי) הִכְהוּ בְּחָרְב, וְהֵמָּה נִמְלְטוּ, אֶרֶץ אֲרָרְט; וַיִּמְלֹךְ אֶסֶר-חַדָּן בְּנוֹ, תַּחְתָּיו (מל"ב יט 36-37).

בסנהדרין (צו, א) נכתב:

אזל אשכח דפא מתיבותא דנח (הלך סנחריב מצא קרש מתיבת נוח) אמר היינו אלהא רבא דשיזביה לנח מטופנא אמר אי אזיל הוא גברא ומצלח מקרב להו לתרין בנוהי קמך שמעו בנוהי וקטלוהו היינו דכתיב ויהי הוא משתחוה בית נסרוך אלהיו ואדרמלך ושראצר בניו הכהו בחרב וגו' קיים אל במיתולוגיה הערבית הפרה-איסלאמית בשם "נסר".

הוא מוזכר גם בקוראן:

שער שלישי - הסובב והסביבה

[...] ואמרו, אל תיטשו את אליכם, אל תיטשו את ווד, סואע, יגות, יעוק, ולא את נסר (סורת נוה 21-23).

וכתב בן זאב (2014):

התלמוד מזהה את נסר כאליל העיקרי של ערביא. גם התנ"ך מאשר כי אלף שנה לפני מוחמד כבר היה נהוג בארצות המזרח לעבוד את נסר בתורת אל ... מפני שבא מתיבתו של נוח אשר ניצל מהמבול.

סימנו של האל נסר היה נשר.

אפשרות אחרת היא כי נשרא היא "נשר", הקשור אולי לנשר הרומי.

באנציקלופדיה למונחי מקרא נכתב:

גזניוס משער כי נסרך הוא משורש נשר, כי האשורים היה מכבדים אליל עם ראש נשר, שהיה להם אלהי השמש וכן היא גם דעת פירסט, גם אלקי השמש של אלקי המצרים, פרא חיה מתואר בראש נשר.

זיהוי אפשרי נוסף המתבסס על שיבוש לשוני קל הוא האל "דושרא" שאותו עבדו הנבטים בפטרה. אל זה הוא אל המים והצמחייה. בדומה לסראפיס, הוא אחד מאבות הטיפוס לדמותו של ישו. ממקורות רומיים אפשר ללמוד כי הוא נולד לאם בתולה.

בכיוון שונה אפשר ללכת אם מקבלים את הגרסה המופיעה אצל המאירי:

ומכל מקום חכמי ספרד חולקים בה, שהרי בפרק ראשון (ע"ז יא ב) מונה בכלל בתי עבודה זרה גישרא שבערביא (עבודה זרה נו, ב, עמ' ריד).

אם נקבל את הנוסחה "גישרא" נזהה זאת כעיר ג'רש שבצפון ירדן (ג'רש, איור 69). בעיר זו שבעבר הירדן המזרחי נמצא ראש האל סראפיס, שכבר אוזכר בדיון על עבודה זרה באשקלון. כמו כן במקום התקיימו פולחנים לאל דושרא. אזי המילה גישרא איננה שם עבודה זרה אלא שם מקום שבו עבדו לסראפיס.

יריד - שבעין בכי, נדבכה - שבענו

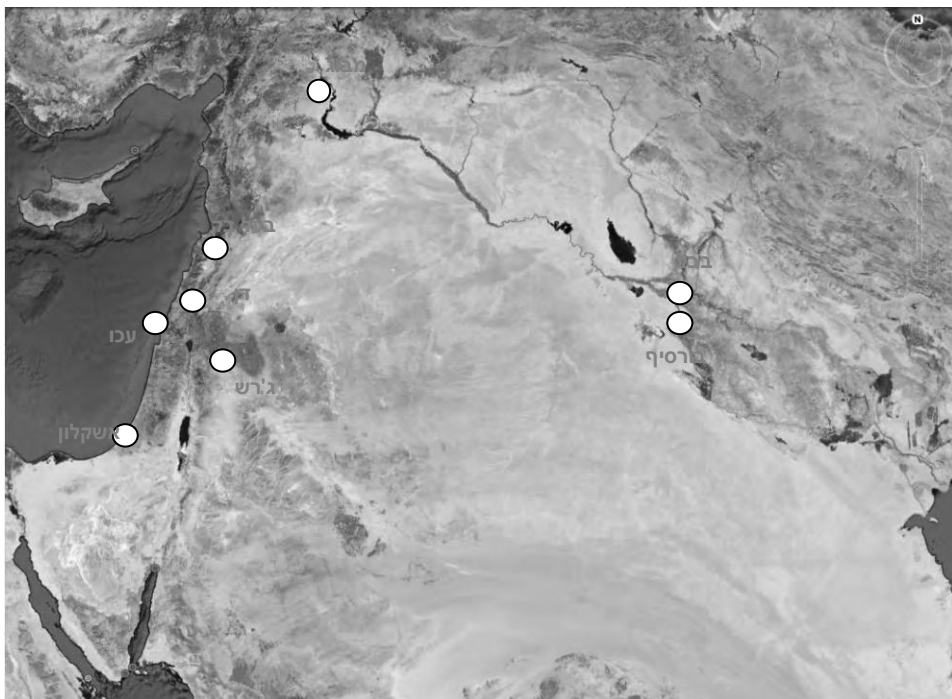
על מיקומה של עכו יש הסכמה. כפי שכבר הוזכר גם באשר לעכו, כמו לאשקלון, קיימת המחלוקת האם היא בארץ ישראל או מחוץ לארץ ישראל, כמו שכתב בהרחבה הרב עמנואל (תשנ"ג).

זיהוי אפשרי למקום עין בכי (בעל בכי): מעיין ליד בעל בכי = בעלבק בלבנון (איור 69).

צליל השם בעל בכי מכוון אל היישוב בעלבך (פרידהיים, 2005), עיירה לבנונית גדולה, היושבת ליד מעיינות הנהר א-ליטאני, וכנראה שאחד מהם הוא עין בכי. בבעלבך עדיין קיימים חורבות

בנייני הפאר של ההיכלות שנבנו לפנינו לעבודה זרה במקום זה. שמה היווני היה הליופוליס = מקום פולחן השמש.

אפשרות נוספת למיקומה של עין בכי הוא באתר תל דן (איור 69). הגמרא בפסחים (קיד) אומרת "והרי פסלו של מיכה עומד בבכי וישראל אומרים עליו את ההלל".

איור 69: מפת המקומות המוזכרים (למעט מכה)
(מפת הרקע: Google earth)

לפי דעתו של הרשב"ם 'בכי' הוא שם המקום שעמד בו פסל מיכה. בני דן לקחו את פסל מיכה והקימו אותו בדרך והמקום נקרא בפי חז"ל בכי. באותו מקום העמיד ירבעם עגל זהב.

במשנה האחרונה שבמסכת מעשרות (ה, ח) נכתב: "שום בעל בכי [...] פטורים מן המעשרות [...]". גם ממשנה זו ראוי ללמוד כי בעל בכי הוא מקום ששואלים עליו שאלה האם הוא בתחומי ארץ ישראל או מחוץ לארץ ישראל. סברה זו מחזקת אולי את האפשרות כי בעל בכי הוא בדרך, שכן על בעלבק שבלבנון אין שאלה שהוא לא בתחומי ארץ ישראל. הביטוי "נדבכא" יכול להיות מקושר למילה העברית "נדבך" או "במה". מקדש יופיטר שבבעלבך היה מוצב על במה שגובהה כ-13 מטר.

יריד - זמן או מרחב?

פירוש המילה יריד בהקשר זה של עבודה זרה יכול להיות זמן (יום אידם) או מקום. רש"י במסכת עבודה זרה (יב, ב) מסביר שאכן הכוונה בגמרא היא ליום איד – זמן. לעומת זאת הסבר למשנה (עבודה זרה א, ד) בדברי התוספתא (א, ג) מבאר כי מדובר בעיר שיש בה עבודה זרה – מקום. היריד שבעכו מוזכר בירושלמי עבודה זרה: "אתא רבי יוסי בי רבי בון אבא בר בר חנה בשם רבי יוחנן לא אסרו אלא כגון ירידה של בוטנה ותני כן שלשה ירדין הן: יריד עזה יריד עכו ירידה של בוטנה. והמהוויר שבכולן יריד בוטנה".

על היפוך הגרסאות בגמרא בין עכו לבין עין בכי כותב פרידהיים (2005, הערת שוליים 39):

דומני כי ניתן אף להציע ששני נוסחים שונים יכולים לבטא היבט אחד של המציאות ההיסטורית בלבד, וכל נוסח מודע לפן אחד של אותה מציאות, ובכך ניתן לפעמים להסביר גרסאות סותרות. עיקרון זה בא לידי ביטוי במיוחד בהלכות עבודה זרה, המבוססות על ראליה מציאותית מורכבת ממרכיבים רבים, שרק בצורה חלקית היו מוכרים לחכמים.

כך למשל שנינו בבבלי, עבודה זרה יא ע"ב: "... חמשה בתי ע"ז קבועין הן, ואלו הן... כי אתא רב דימי אמ' הוסיפו עליהן ירוד [בדפוס: יריד] שבעין בכי נדבכה שבעכו. רב דימי מנהרדעא מתני איפכא: ירוד שבעכו נדבכא שבעין בכי" (עפ"י כ"י ספרדי).

במקום אחר הוכח שהן בעכו הן בבעלבק (= עין בכי) היו יריד ומזבח (= נדבכה). כתוצאה מכך שהמרכיבים הפולחניים האלה (יריד ומזבח) נמצאו בשני המקומות גם יחד, ניתן להסביר את חילופי הנוסחאות בין שני האמוראים, בכך שכל אחד מהם הבחין למעשה בנתון אחד בלבד ממציאות דתית זו (יריד או מזבח, בבעלבק או בעכו), וככל הנראה לא היה מודע לחשיבותו של הנתון האחר. אך אין לומר כי אחת משתי הגרסאות אינה משקפת את המציאות ההיסטורית, אלא שתיהן משקפות את המציאות, אך כל אחת בצורה חלקית.

טבלה מסכמת לזיהויי העבודות הזרות:

שם העבודה הזרה	זיהוי המתבסס על דמיון לשוני	זיהוי המתבסס על משמעות המילה
תרעתא	אטרטגיס	אפשר לפרש את המילה כ"שער" אך לא מצאנו עבודה זרה במבנה של שער שאפשר לקשרה.
צריפא	סרפיס צפירא = ונוס	מקדש בצורת פירמידה – עשתורת.
נשרא	נסרך דושרא	אבן שנשרה, נפלה מהשמים – הכעבה.

המשותף למקומות שהוזכרו כמקומות עבודה זרה

לפולחני העבודה הזרה שנזכרו בגמרא יש מכנה משותף חלקי והוא אזכור של עוונות מקראיים: עוון דור המבול – נשרא שבערביא (בזיהוי נשרא כנסרך); עוון מגדל בבל – בית נבו בבורסיף; חטאי נמרוד – בית בל בבל; חטא העגל ועגל ירבעם – צריפא (גם בפירוש כצריף וגם בפירוש כסרפיס-דמות שור) באשקלון; פסל מיכה בदन – נתברא שבעין בכי. יש לציין כי כל העוונות האלה נעשו מחוץ לגבולות ארץ ישראל.

חלק מהעבודות הזרות שנזכרו הן עבודות זרות המקושרות לעיר שבה הן נעבדו. בל ובבל, נבו ובורסיף, תרעתא ומבוג, צריפא בזיהוי עשתורת ואשקלון. אלו הן עבודות זרות המקושרות לעיר מסוימת. העבודה הזרה במקומות אלה היא חלק מהותי מחיי היום-יום בעיר. נמצא מכנה משותף נוסף לשמות העבודות תרעתא וצריפא, שזיהוי אפשרי שלהם הוא אלות פריון מקומיות. העבודות של אלות אלה מוקמו ליד ברכות מקודשות, ואכן ברכות כאלו נמצאו במנביג' ובאשקלון. היבט נוסף היא הקשר לאימפריה הרומית, שכן אפשר לפרש את "נשר" כנשר הרומי ואת "צריפא" כצריף המסמל את ייסוד רומי.

מיקום טופוגרפי

כל המקומות שהוזכרו נמצאים במקומות נמוכים מבחינה טופוגרפית וכולם נמצאים ליד מקורות מים. עכו ואשקלון על חופי הים התיכון; בבל ובורסיף על גדת הפרת (וייתכן אף שבזמן ההוא לא רחוק מהחוף); מפג ליד הפרת בחלק העילי של אגן ההיקוות; בעל בכי, הן במיקומו בבעלבק או לחילופין בदन, נמצא בתוך עמק השבר הסורי אפריקאי; מכה ליד מעיין זמזם (באר ישמעאל) (איור 69). המקרא רומז כי מקומם הגאוגרפי של אתרים שמתקיימת בהם עבודה זרה הוא בראשי ההרים. ירמיהו (ב 20) כותב:

כִּי עַל כָּל גְּבֵעָה גְבָהָה וְתַחַת כָּל עֵץ רַעֲנָן אֶתְּ צִעָה זָנָה.

וכן הושע (ד 13):

עַל-רְאֵשֵׁי הַהָרִים יִזְבְּחוּ, וְעַל-הַגְּבָעוֹת יִקְטְרוּ, תַּחַת אֱלוֹן וְלִבְנֵה וְאֵלֶּה, כִּי טוֹב צִלָּה.

גם בדיון על מקומו של בית הבחירה עולה הטענה כי היה "צריף" ליצור מקום גבוה חדש, שכן בכל שאר המקומות הגבוהים בארץ ישראל כבר עבדו בהם עבודה זרה. דברי ה"חתם סופר" לעניין זה מדגישים את החיפוש אחר המקום "הגבוה" שלא היה מקום לעבודה זרה.

ואגב אשמיעהו מה ששמעתי מפה קדוש מ"ו החסיד שבכהונה מו"ה נתן אדלר זצ"ל במ"ש תוספו' בע"ז פר"י במתני', כל מקום שאתה מוצא הר גבוה וגבעה נשאה בידוע שיש שם עבודה זרה. וכ' תוס' בשם ירושלמי, דמקדש היכן נבנה למ"ד שנעבד במחובר לגבוה ותי' בירושלמי עפ"י נביא נבנה שם. ופי' מורי זצ"ל הנ"ל עפ"י מדרש "וירא את המקום מרחוק"

שער שלישי - הסובב והסביבה

שראה אותו מקום עמק ולא הר, והתפלל ואמר אין כבודו של מלך לשכון בעמק, ונעשה באותו היום הר "אשר יאמר היום בהר ה' יראה" והשתא י"ל דכל ההרים שהעמידו עליהם עבודה זרה ושעבדם קודם שהחזיק אברהם אבינו עליו השלום בארץ אותם נאסרו לגבוה, אך הר המורי' שהי' עמק ולא העמידו עליהם עבודה זרה שם לעבדו, עד אחר שנעשה הר ע"י תפלתו של אברהם אבינו עליו השלום, ואז כבר ניתן לו הארץ ואין האדם אוסר דבר שאינו שלו. והנה ידע דוד המלך עליו השלום שאין לך הר גבוה וכו' ואי אפשר לבנות בית המקדש בהר ואין כבודו של מלך לשכון בעמק היינו מקום ועל כן אמר אם אתן שנת לעיני וגו' עד אמצא מקום לד' ויהיה משכנות לאביר יעקב שלזה צריך הר ולא מקום ולזה צריך נביא שגילה להם שזה ההר הי' מקום בתחלה ונעשה הר אח"כ אלו דבריו ז"ל ודפח"ח.

מקומות העבודה הזרה המוזכרים בגמרא, הנתפסים כ"קבועים" הם דווקא מקומות נמוכים שאינם תואמים את התיאור שלמעלה. ייתכן שדווקא בגלל אופיים הטופוגרפי השונה באה הגמרא להשיענו, שהם נחשבים כמקומות קבועים. שהרי בכל המקומות הגבוהים, כפי שמובא בתוספתא, נסיק שנעבדה בהם עבודה זרה, ואין צורך לומר זאת במפורש, אך במקומות נמוכים יש להדגיש ולהזהיר. נזכיר בהערת אגב, כי מקומות נמוכים כמקומות פולחן מוזכרים במקרא בהקשר של גיא בן-הינום – מקום לעבודת המולך, ובהקשר של שחיטת ילדים, שם גם מוזכרת הקרבה לנחלים.

הַנְּחִימִים בְּאֵלִים תַּחַת כָּל-עֵץ רֵעָן, שְׁחָטִי הַיְלָדִים בְּנַחְלִים תַּחַת סְעֵפֵי הַסְּלָעִים (ישעיהו נז 5).

לא נמצאה תמיכה לכך שבמקומות הנזכרים לעיל נעשתה עבודה של קרבנות אדם, אולם ייתכן כי מיקומם הנמוך וקרבתם לנחלים מרמזת על כך.

מקומות מחוץ לגבולות ארץ ישראל

התורה מצווה עלינו לנתן כל עבודה זרה שבארץ ישראל לכן לא ייתכן כי יהיה מקום עבודה זרה קבוע, שנשארת לו קדושת המקום בתוככי הארץ.

חז"ל קובעים כי המצווה לאבד עבודה זרה חלה רק בארץ ישראל. אמנם גם לגויים שבחו"ל אסור לעבוד אלילים, אבל לא מוטל עלינו לטהר את ארצותיהם מאלילות. מתוך גמרא זו נלמד על המחלוקת הגדולה בקשר למיקומן של עכו ואשקלון בתוך או מחוץ לארץ ישראל. העובדה כי התלמוד מזכיר כי היה בהן (וגם בדרך, שגם מקום זה על הגבול) מקום קבוע של עבודה זרה מחזקת את ההבנה, כי הן מחוץ לארץ ישראל כמו שכתוב במשנה ולפי הבנת הרמב"ם.

עניין קביעות

מושג הקביעות אינו ברור. לכן שואל רב חנן בר רב חסדא מה משמעות קביעות זו. רב חסדא מסביר כי הייחוד במקומות האלה הוא שהעבודה שנעשית בהם היא יומיומית.

כך מפרש רש"י: קבועין – ולקמן מפרש קבועין כל השנה שכל ימות השנה עושין עובדיהם יום איד ומקריבין זבחים ואסורים במשא ובמתן לעולם.

לא סביר שמדובר במקומות שבהם אין עובדים לעולם ורק חוגגים מדי יום ביומו. לכן נשער, שמדובר במרכז גדול שבו התבצע הפולחן. נזכיר כי גם בבית המקדש נעשתה עבודה יומיומית של העלאת קרבנות, דהיינו התופעה של העלאת קרבנות יומיומית במקדש לא הייתה דווקא נדירה כל כך שיש לאזכר חמישה מקומות מיוחדים לכך.

כמו כן איסור המשא ומתן הוא בגלל "יום אידם", זאת אומרת, שהסבירות להעלאת קרבן אינה אחד מתוך כל הבהמות הנסחרות בשוק, הסתברות כזו אינה מספיקה כדי לאסור את כל המשא ומתן, אלא נראה שנדרש שחלק ניכר מהבהמות יוקרבו לעבודה זרה.

הסברים לכך ייתכנו אם נניח שאנשי מקומות אלה הקדישו מדי יום את ארוחתם לעבודה הזרה. זאת אומרת, העבודה הזרה הייתה שזורה כל כך בחיי המקום, שבכל יום ארוחותיהם הוקדשו לה.

הנוסחה בדקדוקי סופרים שונה מעט: "בכל שתא פלחי לעבודה זרה". לפי גרסה זו נשמע כי הייחוד במקומות אלו הוא שהעבודה נערכת בקביעות כל שנה (ולא כל השנה). פירוש זה קשה, כיוון שהיו חגים נוספים שהיו קבועים בזמנם בכל שנה (כפי שמונה המשנה בעבודה זרה – קלנדא סטרנורא וקרטיסים). ייתכן שהייחוד בעבודות אלה הוא הקביעות "לעולם" דהיינו, עבודות עתיקות שנותרו גם אחרי שהאימפריות שסגדו להן נעלמו, ולכן חשוב להדגיש כי הפולחנים למקומות עדיין קיימים.

אפשרות נוספת שאינה עולה מדברי האמוראים היא כי הקביעות במקומות אלו תלויה בכך שהעבודה הזרה שלובה במקום עצמו. כפי שהזכרנו, חלק מהעבודות הזרות הן עבודות זרות המשויכות לעיר מסוימת. כיוון שיש חפיפה בין המקום והאליל הרי כל מסחר שמתבצע בעיר מיוחס תמידית לאל המגן על העיר.

המילה "קבועין" בתוספתא לעבודה זרה קשורה לקביעות בזמן, אולם זאת כאשר מדובר על מועדים. במימרא זו מדובר על מקומות, ולכן ייתכן כי הקביעות היא במקום ולא בזמן.

תוספתא ע"ז א, א: "נחום המדי אומר יום אחד בגליות לפני אידיהן אסור, במה דברים אמורים באידיהן הקבועים אבל באידיהן שאינן קבועין אינו אסור אלא אותו היום בלבד".

ייתכן כי הבנת ה"קביעות" שבבית העבודה הזרה השתנתה בין המימרא המקורית והתוספתא.

מקורות

בר-זאב, ה' (2011). מאחורי הקוראן: בירורים בעניין יצירת הקוראן ובעמדות של היהדות והאסלאם זו מול זו. חולון: דפים מספרים.

הירשנזוהן-ליכטנשטיין, י"צ (1912). שבע חכמות: או: הגיאוגרפיה של התלמוד (מהדורה שנייה). לונדון: ר. מאזין.

שער שלישי - הסובב והסביבה

יונגרמן, ש"מ (תשס"ו). **קובץ שיטות קמאי מסכת סנהדרין**. זכרון יעקב: המכון להוצאת ספרים וכתבי יד שליד המרכז לחינוך תורני זכרון יעקב.

נתן בן יחיאל מרומי (תשי"ט). **הערוך: ארבעה ספרים נפתחים לגלות האור הצפון בדברי חכמים ולהבין המלות הזרות הנמצאות בתלמוד בבלי וירושלמי ומדרשים ותרגומים**. תל-אביב: אופסט ישראל אמריקה.

סופר, משה בן שמואל (תשס"ד). **חידושי חתם סופר (על הש"ס)**. בני-ברק: ש.ל. מו"לות ומסחר בספרים.

עמנואל, מ' (תשנ"ג). גבולות ארץ ישראל (חלק א). **המעייין, לג (א)**, 13-26.

פרידהיים, ע' (2005). טימי דרומי – טיכי דרומי: עיון מחודש במשמעותו ההיסטורית של ביטוי תלמודי. **JSIJ, 4, 33-23**.

קירא, ש' (תשנ"ב). **הלכות גדולות: בתוספת פירושים והגהות... ירושלים: מכון אור המזרח**.

רבינוביץ, רנ"נ (תש"ך). **ספר דקדוקי סופרים**. ירושלים: מעין החכמה.

רוליג (2009). מפת מסופוטמיה באלף השני לפני הספירה. אוהזר מתוך

<https://he.wikipedia.org/wiki/File:Meso2mil-he.jpg>

שנקר, מ' (2009). "פאנבלוס" והעדויות לפולחן האלה תנית בארץ-ישראל. בתוך י' גייגר, ח"מ כותן וג"ד שטיבל (עורכים), **ישראל בארצו: קובץ מאמרים ליובלו של ישראל שצמן (עמ' 229-248)**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.

Amerriycan Muslim (2013, October 14). *A close up of the Blackstone on the corner of the Kaba* [Image]. Retrieved from https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Blackstone.jpg

British Museum. Dept. of Egyptian and Assyrian Antiquities (1908). *Map of Babylon and Borsippa* [Map]. Retrieved from https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_Babylon_and_Borsippa.jpg

Finkielstejn, G. (1992). Phanébal, Déesse d'Ascalon. *Studia Phoenicia, 1*, 51-59.

Geiger, J. (2004). The tombs of Remus and Romulus: An overlooked source and its implications. *Athenaeum, 92*(1), 245-254.